

LUND UNIVERSITY

Gravseder och kulturformer - i arkeologins gränsland

Jennbert, Kristina

Published in:
Gravskick och gravdata. Report Series

1988

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jennbert, K. (1988). Gravseder och kulturformer - i arkeologins gränsland. I E. Iregren, K. Jennbert, & L. Larsson (Red.), *Gravskick och gravdata. Report Series* (Vol. 32, s. 87-100). Lund University: Department of Archaeology.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Gravseder och kulturformer I arkeologins gränsland

Kristina Jennbert

Som en följd av mitt intresse för historiens förändringar och därmed skiftande betingelser för människan i den levande vardagen presenteras en typ av forskning av det mer visionära slaget, om gravseder och kulturformer över 1000-tals år. Nyckelord är tradition och förnyelse; tid och mentalitet; handling och konsekvens samt "gravspråk" och religiösa föreställningar. Idéer och begrepp har vuxit fram från en undran över hur man egentligen använder och vilken innebörd man lägger i period- respektive kulturbegreppen, vilket kom till sin spets genom mitt arbete om neolitiseringsen i Sydsandinavien.

Att studera gravseder och kulturformer på följande sätt är som att befinna sig i arkeologins gränsland. Colin Renfrew skriver passande att undersökningar av religion och rit i den skriftlösa arkeologin måste baseras på materiella lämningar, vilket medför att man överskrider gängse ramar för arkeologiska slutsatser. Han påpekar också att eftersom arkeologer arbetar med konsekvenser av handlingar i tro och rit, dvs de materiella lämningarna, måste fantasi och förståelse följa med relevanta data i sökande efter tro och tanke (Renfrew 1985, s. 1,12).

Gravforskning

Gravar och gravskick har varit några av de viktigaste källorna i den arkeologiska forskningen alltsedan Worsaae (1843) formulerade betydelsen av de slutna fynden för typologiska och kronologiska slutsatser. Gravar har därefter använts på många olika sätt och upptagit en central plats i flera arkeologiska arbeten.

På 1800-talet och början av 1900-talet var typologiska och kronologiska problem naturligtvis centrala inom forskningen. Samtidigt hade man också stort intresse av att med hjälp av gravma-

terial diskutera kulturhistoriska aspekter. Runt sekelskiftet publicerades en rad arkeologiska arbeten, som visar detta och inte minst hur religiösa aspekter kunde integreras i tolkningar av gångna tider (ex Hildebrand 1874; Müller 1897; Troels-Lund 1879 (1984)).

Senare under 1900-talet stod den sk normativa kulturaspekten i blickfånget. Gordon Childe är ett exempel på denna inriktning och visar detta i bl a "The Dawn of the European Civilisation" (1925; 1957) genom att utnyttja begravnings-seder för att urskilja kulturgrupper.

Som bl a Robert Chapman och Klavs Randsborg (1981, s. 5) påpekar kom en reaktion och en önskan att använda gravar på ett annat sätt i början av 1960-talet. Då formulerades ramar och metoder för att mer ingående kunna studera kulturella aspekter inom den sk "New Archaeology" inriktningen. Lewis Binford (1971) och A. Saxe (1970) blev vägledande med sina dynamiska arbeten om sociala dimensioner där gravsed relateras till social position och graden av komplexitet i samhället. Både arkeologiska och antropologiska källor och metoder integrerades i dessa diskussioner. En rad arbeten har sedan följt i denna anda, kanske främst inom den anglo-amerikanska forskningen (ex Tainter 1978), men också inom skandinavisk forskning (ex Kristiansen 1979).

Vad händer då på 1980-talet? En mångfald av intressen har utkristalliserats. Det finns typologiska och kronologiska studier; sådana med byggelseanknytning eller med förankring i sociala dimensioner och graden av komplexitet i samhället.

Det är emellertid facinerande att frågor av mer existensiell art åter blivit aktuella (ex Gräslund 1983; Furingsten 1985; Bennett 1987) något som kanske finns i tidsandan. I mitt arbete är

livsåskådning ; mentalitet i den levande vardagen

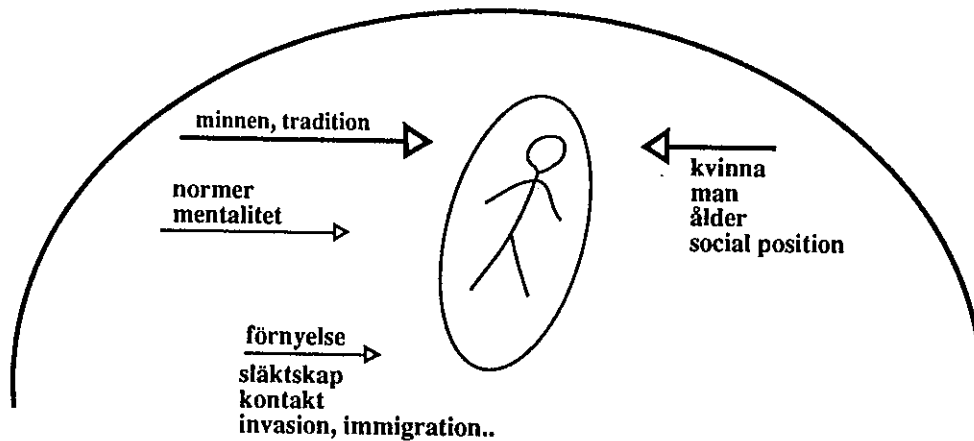

Fig. 1. "Gravspråket".

också de existensiella frågorna viktiga i samband med ett intresse för hur vi uppfattar forntiden.

Hur hänger våra abstraktioner beträffande perioder och kulturgrupper samman med ex religiösa föreställningar? Får vi en annan bild av forntiden och en annorlunda uppfattning om mer sk konkreta företeelser, ex husens olika byggnadskonstruktioner eller om mer sk abstrakta företeelser, ex tro och tanke om man lyfter fram gravseder och deras förändring genom tiderna på det sätt som här skall diskuteras.

"Gravspråket"

En betydelsefull fråga i detta sammanhang är hur man uppfattar gravar. Gravar ger utrymme för också andra frågor än rent kronologiska eller sådana om social struktur, som jag av olika skäl finner mindre lockande att studera. Gravar ger istället inblickar i grundläggande förhållningssätt till livet. Genom att de är konsekvensen av sk "rites de passage" (van Gennep 1960) ger de också inblickar i religiösa föreställningar, vilket märkligt nog inte utnyttjats speciellt mycket av religionshistoriker.

Den grundläggande livsåskådningen eller

mentaliteten i samhället kan ses som en övergripande princip som länkar samman traditions-element och sådana element som bryter mot traditionen, sk förnyelselement. Mentalitet är ett omdiskuterat begrepp, inte minst av kritiker till Annalesskolan. Mentalitet uppfattas på olika sätt, som norm- och tankesystem, kollektiva manifestationer, trossystem, tänkesätt, begreppskartor, omedvetna eller förmedvetna vanor. Mentalitet uppfattas som de tröga, det som förändras sist - som en motkraft - i historien. Otvivelaktligen utgör begreppet mentalitet ett mångsidigt begrepp, som rönt stor uppmärksamhet och diskussion. Kanske är det ett bra tänkeord utan kulturanalytisk skärpa, som Orvar Löfgren påpekar (1984).

Om vi tillåter oss att det kan finnas en överordnad princip som karakteriseras av livsåskådning och mentalitet, kan följande element påverka det sk "gravspråket".

Först och främst kan gravar uppfattas som minnen i forntiden och visar därmed traditioner. Gravar symboliserar på så sätt tecken i tiden. De är därför betydelsefulla källor i studier av långa tidsskeden. Tradition bakåt i tiden är en del av "gravspråket", som är förbundet med samhället

genom många släktled. En annan del av "gravspråket" är förnyelser och det som arkeologer ofta och tydligast koncentrerar sig på, eftersom gravskick förändras över tid. Vad består dessa förnyelser av? Ja, det är den springande punkten i diskussioner av historiens förändringar. Kanske består de av förändrade släktskapsrelationer vilket medfört "olika" gravläggningar. Att ett gravskick i någon aspekt förändras kan också bero på nya kontaktytor, andra förbindelser och kanske bör emigration eller immigration nämnas. En ytterligare dimension av "gravspråket" är element som är beroende av den individuella situation, dvs gravläggningen blir beroende av kön, ålder och social position. Den individuella begravningen kan vara både en formell klassificering och en individuell gravläggning för just *den* döde.

Sammanfattningsvis kan man därför säga att "gravspråket" ger inblickar i:

1. "Tidens" mentalitet och förståelsen av gravskickets förändringar.
2. Hur vi som arkeologer använder periodrespektive kulturbegrepp och uppfattar forntiden.

Gravseder och kulturformer

Gravsederna har växlat genom de förhistoriska och historiska perioderna. Sättet att gravlägga de döda kan anses avspegla kulturformer som förändrats och som länkat samman individer och som varit tongivande för den sociala gemenskapen. Genom att undersöka gravkonstruktioner och gravseders förändring kan man belysa perspektivförskjutningar, som ägt rum från stenålder till nutid, i syfte att undersöka det livssammanhang, i vilket den vanliga människan ingår.

Dessa frågor med det långa tidsperspektivet uppmanar att söka svar på en fråga, som Orvar Löfgren (1984, s. 16) så välfunnet formulerat: Hur förändras och omorganiserar kulturella system över tid, hur rör sig kulturella föreställningar och tankefigurer mellan olika nivåer i kollektivt och individuellt tänkande?

Det är onekligen en fråga av det mer visionära slaget, som ur en arkeologs synpunkt kan vara tämligen svår att besvara. Frågan förtjänar emellertid att ställas och visar dessutom på det nära samarbete som måste finnas mellan arkeologer, antropologer, religionshistoriker, socialantropologer och historiker i denna typ av forskning.

Arkeologi innebär oftast ett intresse för förändringar av olika typer. Det långa historiska perspektivet medför ställningstagande till en rad betydelsefulla aspekter av teoretisk och metodisk art. Några av dessa rör tidsaspekter, källmaterial och tolkningsförfaranden. I det följande kommer några väsentliga punkter att beröras:

1. sk tidslinjer
2. förändringar av gravskick från stenålder till nutid
3. vågar man tala om religionsskiften?
4. brandgravskicket i ett forskningshistoriskt perspektiv. Eldbegängelserörelsen.

Tidslinjer

Hur kan man strukturera gravmaterial från stenålder till nutid på ett sådant sätt att särdrag, likheter och olikheter kan urskiljas från en tid till en annan? Det komplexa arkeologiska källmaterialet har stor variationsbredd och man kan förmoda att förändringar av "gravspråket" är beroende av olika samband i förhållande till interna och externa relationer i samhället.

Förslagsvis kan man tänka sig att olika typer av abstraktioner av "gravspråket" analyseras i sk tidslinjer, som är förknippade med olika nivåer i samhället. Dessa är förbundna med traditionsbundenhet i samhällsorganisationen, och har samband med ett kollektivt respektive ett individuellt medvetande. Tidslinjerna underlättar analyser av förändringar över tid samt att strukturera det arkeologiska källmaterialet. Inspirationskälla till detta förslag är kommen från Fernand Braudels tidshorisonter (Braudel 1980; Stoianovich 1976), mycket omvandlade och med en annan innebörd i denna tappning.

Det arkeologiska källmaterialet kan på så sätt

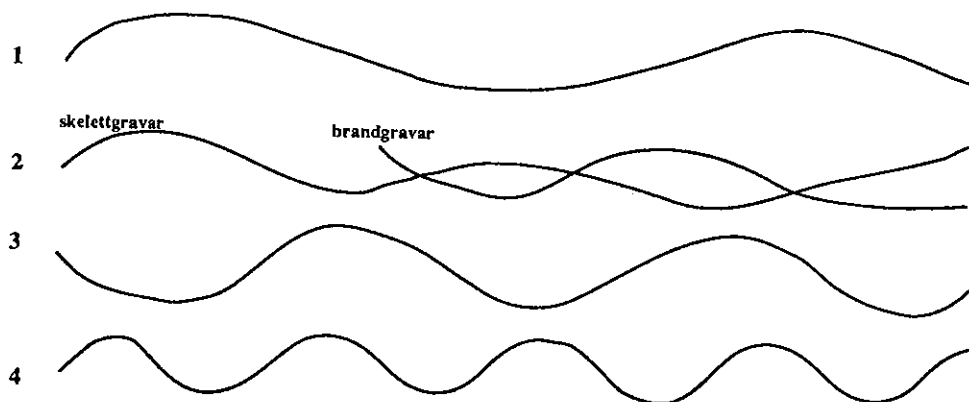

Fig. 2. Tidslinjer.

delas in i fyra abstraktionsnivåer och därmed fyra sk tidslinjer, efter vilka förändringar antas ske under olika betingelser och med olika hastighet:

1. ideologisk eller religiös föreställningsvärld
2. omhändertagandet av den döde
3. ett sk kollektivt medvetandet
4. en individuell variation, det sk individuella medvetandet

Ideologisk eller religiös föreställningsvärld

Som den allra översta principen skall förstås den ideologiska eller religiösa föreställningsvärlden. Denna får just nu "sväva fritt", eftersom det är denna som sökes i min undersökning. Det religiösa och övergripande förhållningssättet om tro och tankar kan som Bo Gräslund påpekar i sitt föredrag om Forntida dödstro bestå av själsbegrepp, andedräktssjälen respektive drömsjälen. Denna "svävande nivå" är liktydigt med begreppet mentalitet, som jag tidigare nämnt i samband med "gravspråket" för den enskilda gravläggningen.

Att urskilja en sk mentalitet i ett samhälle kan innebära mångahanda synsätt. Förvisso kan religion vara skild från den ideologiska sammanhållningen, om man med ideologi menar den organisatoriska delen av samhället. Förhållandet

mellan och själva innebörden av begreppen religion och ideologi är flitigt debatterat i olika forskningsmiljöer och discipliner.

Omhändertagandet av de döda

Den andra abstraktionsnivån gäller omhändertagandet av de döda. I detta sammanhang omfattar begreppet "omhändertagande av de döda" ej tvättning, svepning etc utan enbart i betydelsen om de döda gravlagts genom jordande respektive kremering. Vi känner från den antropologiska litteraturen en rad sätt att ta hand om de döda. Jag väljer att citera Richard Huntingtons och Peter Metcalfs välkända och målande inledning till boken "Celebrations of death" (1979, s. 1).

"Vad kan vara mer universellt än döden? Och vilka otroligt många reaktioner den väcker.

Kroppar blir kremerade eller jordade - med eller utan djur och människooffer.

De bevaras genom rökning, balsamering eller "pickling".

De kan ha ätits - råa, kokta eller förruttnade.

De kan ha exponerats rituellt som kadaver eller helt enkelt ha övergivits.

De kan ha styckats eller ha behandlats på många olika sätt.

Begravningar är till för; att undvika människor eller att hålla fest; att bråka eller ha sexuella orgier; att gråta eller skratta i tusentals olika kombinationer.

Olikheter i kulturella reaktioner visar dödens universella kraft.

Reaktioner är aldrig slumpartade utan alltid meningsfulla och expressiva.

Studier av ritualer som människor deltar i samband med död är därför en hyllning till livet."

Citatet innehåller betydligt mer än själva omhändertagandet av de döda och ger föreställningar om död och ritual, som är tänkvärda när man beaktar, tolkar och finner metoder för att analysera alla de gravtyper och gravseder, som kan ha funnits. Citatet visar också arkeologens självklara begränsning att komma åt alla aspekter beträffande gravritualen, där olika analogiska slutsatser endast räcker att ge möjliga konstruktioner, aldrig den sk "sanningen".

Efter de nordiska förhållandena är det svårt att belägga alla de variationer av omhändertagandet av de döda, som beskrivs utifrån världsomfattande antropologiska studier. Genom att nöja sig med att i första hand ta fram skelettbegravning och brandbegravning kan den första tidslinjen i "gravspråkets" förändring beskrivas.

Jordandet respektive kremeringen är påtagliga handlingar, som kan antas vara starkt förbundna med religiösa föreställningar. Eftersom sättet att ta hand om de döda har varit olika under tidernas lopp, kan förekomsten av endera vara uttryck för en princip, som trögrörligt förändrats över tid. Mot denna idé kan förekomsten av brännoffer tala, dvs under stora delar av stenåldern finns brännoffer av olika slag. Detta föranleder mig att lite ödmjukt undra om kanske själva "kroppshanteringen" inte behöver ha så stor betydelse eftersom elden i olika sammanhang varit en betydelsfull aspekt i samband med begravningsritualen. Tillsvärdare får dock gälla att omhändertagandet av de döda haft stor betydelse i den bakomliggande tankevärlden, i åtanke att

den kanske får omvärderas eller ses på annat sätt. Förekomsten av jordandet respektive kremeringen får trots detta en stor betydelse för struktureringen av gravmaterialet och för förståelsen av hur "gravspråket" förändras över tid.

Det sk kollektiva medvetandet

Nästa abstraktionsnivå visar "gravspråket" i den samhälleliga överbyggnaden, där det i en given situation finns vissa gemensamma nämnanre för gravläggning av de döda. Detta sk kollektiva medvetande förmodas vara underordnat "kroppshanteringen". Man kan ana att förändringar på denna nivå sker snabbare och att det finns en viss "stabilitet" under kortare tidsperioder. Exempelen från den yngre stenåldern och den yngre bronsåldern visar relationerna mellan omhändertagande av de döda och ett kollektivt medvetande (fig 3). Karaktären av och förändringar av det sk kollektiva medvetandet kan vara beroende av tradition och förnyelse i ett samhälle, en bygd eller en släkt.

De individuella särdragen

Den tredje abstraktionsnivån vill illustrera att det inom ett kollektivt medvetande finns stora individuella variationer. Variationsbredden kan bero på den individuella begravningsens roll i samhället, dvs hur man gravlägger beroende på kön, ålder och social position eller för att visa personligheten hos den döde. Eller kan det finnas något så "ovetenskapligt" som tycke och smak, vad man har lust till? Att urskilja den individuella gravläggningen ger möjligheter att strukturera och inordna det största och mest svåröverskådliga gravmaterialet i ett kollektivt medvetande.

Genom att uppfatta förändringar av gravskick och gravseder i dessa tankebanor och i sk tidslinjer underlättas arbetet att bringa ordning i det komplexa arkeologiska källmaterialet. Förändringar av gravkonstruktioner och gravgåvor kan således ha ägt rum och kan analyseras på

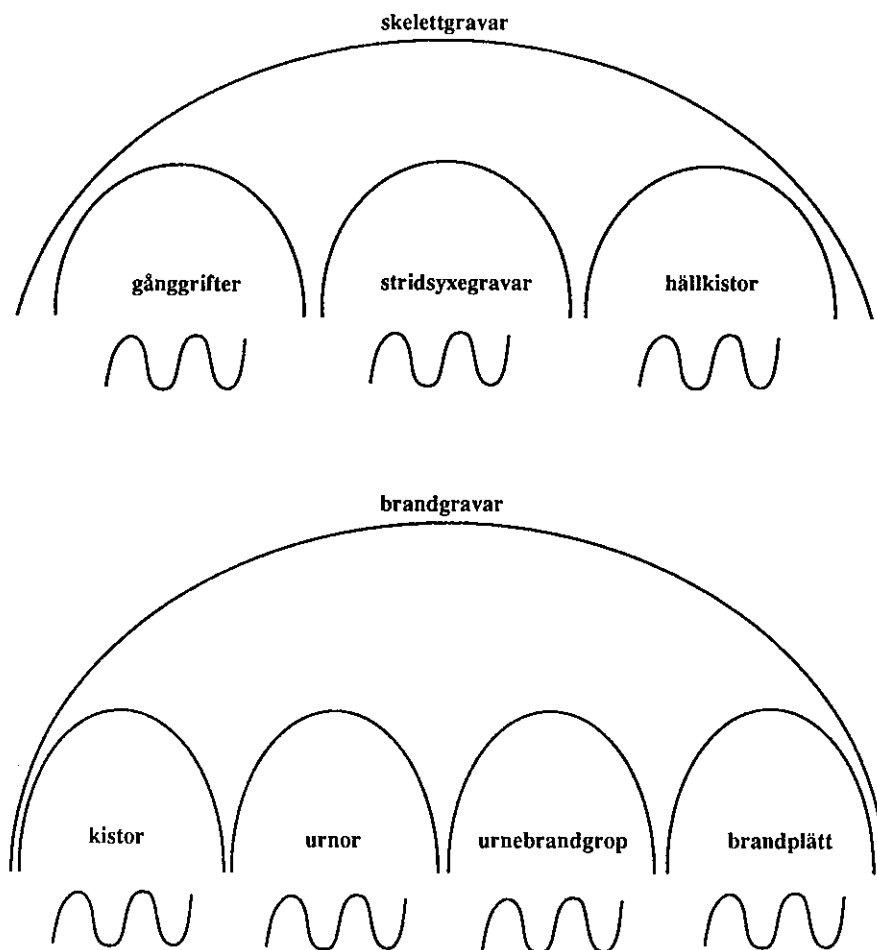

Fig. 3. Relationen mellan tidslinjer exemplifierat genom den yngre stenåldern och den yngre bronsåldern/den äldre järnåldern.

olika abstraktionsnivåer i ett längre tidsperspektiv och kan därför ses vara betingade av olika orsaker. På så sätt gives bättre förutsättningar att uppfatta variationsbredden och förändringarna över tid. Förståelsen över vad som kan vara tradition respektive förnyelse i gravskicket utvidgas och därmed ökas möjligheterna att sätta in "gravspråkets" förändring i ett religionshistoriskt sammanhang och därmed att diskutera hur vi uppfattar forntiden.

Förändring av gravskick

Mot bakgrund av att gravar är minnen redan i forntiden och att förändringar av gravskick kan analyseras som här skisserats, skall jag diskutera några av den typ av frågor som jag menar vara väsentliga att ta hänsyn till i samband med förändringar av gravskick.

I anslutning till de kronologiska förhållandena är ett **generationsperspektiv** tänkvärt i samband med förändringar av sedvänjor. Forn-

tiden är fylld av individer; släktled band samman generationerna. Ett generationsperspektiv ger möjlighet att tydligare uppfatta gravar som minnen, med starka traditioner bakåt i tiden, vilket ger distans till bl a genomslagskraften av nya idéer, exempelvis kremeringen under bronsåldern. Man kan räkna med fyra generationer per århundrade, vilket ger att det funnits 40 generationer sedan Kr f. Hissnande men svårförståelig dock utan någon större talmystik är 280 generationer; de äldsta förfäderna befinner sig då i Skateholm.

Syftet med detta generationsperspektiv är att visa att det funnits ett överföringssystem av traditioner, som måste ha förmedlats från generation till generation, ännu mer påtagligt i gången tid än i nutid. Personligen har jag traditionsöverföringar 5 generationer tillbaka i tiden. Hur många har du? Detta generationstänkande syftar således till att påvisa vilka starka minnen, som gravar måste ha varit, vilket borde tas mer hänsyn till än vad som tidigare gjorts, vilken typ av historisk förändring eller situation man än studerar.

Beträffande den yttre och inre gravkonstruktionen kan olika typer av frågor belysa gravskick under skilda tider. Några företeelser i **den yttre gravkonstruktionen** kan ställa perioder mot varandra för att visa hur olikartat och föränderligt gravskicket har varit under förhistorisk och historisk tid. Nedan följer några exempel. *Monumentaliteten* i en gravkonstruktion återkommer under flera förhistoriska perioder. Likaså finner man ofta i samband med monumentaliteten en återanvändning av gravbyggnaden i form av upprepade sk *sekundärbegravningar*. Gravvar med en eller två individer kan vidare kontrasteras med sådana som innehåller flera individer. *Antalet individer* i gravarna ger aspekter på uppfattningen av gravrummet och vad som händer efter livet. *Omsorgen av gravarna* ger perspektiv på förändring av gravskicket och religiösa föreställningar under olika tider. Hur pass mycket arbete har nedlagts på gravkonstruktionen (flatmarksgrav, urnegrav,

megalitgrav, hög m fl). Icke mätbart i detta sammanhang är givetvis här de ceremonier, som funnits runt själva gravläggningen, åtminstone under vissa perioder. Markeringen av gravarna utgör en annan aspekt. Har avsikten varit att gravarna skulle vara *synliga eller dolda* för det levande samhället? Och i så fall vad har detta haft för betydelse för tanken om förfäder och levande människor under olika tider?

Andra typer av företeelser, som visar på förändringar, kan studeras med utgångspunkt i **det inre gravrummets** konstruktion och innehåll. Förekomsten av *skelettbegravningar* respektive *brandbegravningar* visar att det ena eller andra sättet att gravlägga dominerar under vissa perioder. Under andra förekommer de jämsides. De kan också belysa regionalitet. Vad betingar att man under bronsåldern så småningom ersätter jordande med kremering? Varför kan både jordande och kremering förekomma samtidigt? En central aspekt är *gravar med gravgåvor och gravgodslösa gravar*. Under tidernas lopp finns stor variationsbredd beträffande gravgåvor. I detta sammanhang blir källkritiska bedömningar viktiga då bevaringsförhållanden påverkar fyndsammansättningar. Typ, antal och placering varierar beroende på tid, rum och är beroende av det kollektiva respektive det individuella medvetandet. Vad betyder detta i det långa tidsperspektivet? Och vad betyder de av Bo Gråslund uppställda skilda typer av gravgåvor och deras förhållande till andedräktssjäl respektive drömsjäl? *Gravar med bålrester och sådana utan bålrester* ger också perspektiv på gravritual och fundamentala föreställningar om liv och död. *Obrända och brända gravgåvor* ställer frågor om slarvig kremering eller grundläggande och olikartade religiösa föreställningar. Liknande frågor kan ställas till förekomsten av "*rensade*" respektive "*orensade*" ben. *Djurben som gravgåva* ger föreställningar inte bara om ekonomiska förhållanden utan också om religiösa föreställningar. Osteologens arbete i samband med diskussioner om gravspråk accentueras och en genomgång av skelettmaterial och bränt material kommer att ge

nya aspekter på gravskicksförändringar. Varför just katt under vikingatid? Varför får och hund vanliga under den yngre järnåldern?

Fler exempel kan givas på företeelser, som visar på olikheter och likheter i gravskicket under skilda tider. Exemplifieringarna, som nämnts visar på den typ av frågor, som är betydelsefulla för att lyfta fram grundläggande värderingar, som funnits från en tid till en annan.

Kan man då påstå att det finns någon överensstämmelse mellan gravsed och period och/eller kulturgrupp? Någon specifik sådan kan inte utläsas, även om det finns enstaka periodskiften som sammanfaller med en större förändring av gravsed. Den period- och kulturgruppsindelning som sedan hävd existerar menar jag inte tillräckligt tagit hänsyn till grundläggande värderingar i samhället. På så sätt gör inte abstraktionerna någon större rättvisa åt den situation som funnits.

Man finner att gravkonstruktioners form och innehåll gradvis förändrats. Det borde exempelvis ha tagit många generationer innan grundtanken om kremeringen kunde slå igenom under den yngre bronsåldern. Å andra sidan finns exempel på skiften som skett betydligt snabbare. Tidslinjer och den typ av gravkaraktistika som här skisserats vidgar perspektivet och möjliggör analyser av enstaka element och samvariationen dememellan.

Religionsskiften?

Det är knappt att man vågar tala om religionsskiften under gångna tider, i alla fall inte med så lite "hårddata" som här har presenterats och inte enbart utifrån gravmaterialet, även om man kan tycka att introduktionen av megalitgravar och introduktionen av kremering måste ha betytt något speciellt i religiösa sammanhang. Frågan måste emellertid ställas om inte annars för uppmärksamma bakomliggande orsaker till att ett gravskick förändrats. En förändrad syn på livet och livet efter detta, dvs existensiella frågor samt ideologiska förhållanden måste ha varit synnerli-

gen betydelsefulla i alla tider. Mats P Malmer diskuterar utifrån en bred källbas sex religionsskiften från stenåldern till nutiden. Han menar att dessa hänger samman med ekonomiska och sociala förhållanden (Malmer 1962, s. 810 f.). Det bör också diskuteras om religionsskiften har karaktären av mer eller mindre skarpa brott under de förhistoriska och historiska perioderna eller om det är som Johannes Brøndsted skriver att religion alltid är konservativ (Brøndsted 1977, s. 283) och att det därmed finns längre assimilationsperioder.

Brandgravskicket då och nu

Hur har då arkeologer närmat sig frågan om begravningsskicket förändring? Olika tolkningar av brandgravskicket i ett forskningshistoriskt perspektiv ger upplysningar om hur tidsbundet "vetenskapen" arbetar.

Brandgravskicket börjar dominera under period IV, yngre bronsålder, efter att ha förekommit sporadiskt under stenåldern och den äldre bronsåldern. Brandgravskicket dominerar fram till 200-300-talen, för att sedan finnas jämsides med skelettbegravningar fram till medeltiden. Först i slutet av 1800-talet börjar kremeringar åter att utföras och detta genom stark agitation från eldbegängelserörelsen. Idag dominerar kremeringen, i alla fall i de orter där krematorier finns.

Finns det då några gemensamma nämnare mellan de olika perioderna, då kremering ersätter jordande?

Finns det likheter beträffande genomslagskraft?

Finns det likheter beträffande orsaker och yttning?

Frågorna bör ställas även om jag tror att introducerandet av kremering ägde rum under olika betingelser. Företeelsen som sådan tror jag är viktig att ta hänsyn till, något drastiskt händer med begravningsritualen, något, som vi idag

inte resonerar så mycket om. Jag väljer att ställa dem inte minst för att påminna om att de arkeologer, som arbetade i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet befann sig i en tidsanda, då starka krafter agiterade både för och emot kremeringstanken.

Hur pass mycket påverkades de i sina tolkningar av forntiden av sin samtid? Och hur mycket av deras tolkningar har funnits med så länge i den arkeologiska vetenskapen att dessa tolkningar ej ifrågasätts längre? Det var så helt enkelt. Äldre hypoteser blir ju med tiden oftast sanningar.

Hur pass mycket påverkas vi av vår samtid ifråga om forskning kring gravar och tolkningar av religiösa föreställningar i en tid som denna, då det ibland finns en total avsaknad av medvetenhet om våra tiders begravningar. Den döde har somnat in, rest bort och de döda tillhör inte familjen utan oftast institutioner. Döden är borta och på sätt och vis tabubelagd.

Eldbegängelserörelsen

Det är lite otäckt att tänka sig ett sådant forskningsperspektiv, som kanske kommer lite för nära den egna personen. Beträffande den moderna eldbegängelserörelsen vill jag kort återge händelseförloppet (efter Enström 1964 och Inge- mark 1982). Som reaktion mot den tyska konservativa ideologin bildades i mitten av 1860-talet den sk Protestantföreningen i Tyskland. Sammanslutningen grundades på en mer liberal teologisk inriktning och med en mer optimistisk människosyn.

Den tyska konservativa ideologin var mer ortodox. Varje människosjäl gick omedelbart efter döden antingen till paradiset eller till gehenna. Döden tolkades som en direkt följd av syndafallet och som en uppenbarelse av Guds vrede. Man betonade starkt identiteten mellan det jordiska och den återuppväckta lekamen. Den återuppväckta lekamen skulle ha samma gestalt, som den levande hade haft. Det var därför viktigt att hålla fast vid bekännelsens ord och köt-

tets uppståndelse; alltså jordandet.

Den liberalare teologin inom den tyska lutherska kyrkan trodde inte på arvssynden. Uppståndelsen kunde därför inte vara en återförening mellan kropp och själ, utan den gav en tillvaro som en ren ande. Därmed var tanken om eldbegängelsen möjlig. Protestantföreningens medlemmar var de första som accepterade likbränningen i Tyskland. Nämnas kan att den katolska kyrkan lade bann på kremeringen, som inte avlystes förrän 1967.

Det fanns flera motiv bakom eldbegängelse- tanken, som inte bara hämtades i den teologiska diskussionen utan också i den historiska miljön. Inte minst hade den franska revolutionens efterverkningar bidragit, då den frigjorde en mängd dittills undertryckta idéer och reformsträvanden av politisk och social art i slutet av 1700-talet (efter Enström 1964, s. 21 ff.).

Följande punkter menar Enström vara betydelsfulla motiv :

1. Uppenbara missförhållanden på städernas kyrkogårdar, som kritiserades långt tillbaka i tiden.
2. Naturvetenskapliga skäl, dvs läkarna framhävde hygieniska faktorer gentemot jordandet.
3. I början av franska revolutionen kom en antikyrklig aktion som krävde upphävande av kyrkotionde och indragande av kyrkans egendomar.
4. Ett nyvaknat intresse för antika och forn-germanska kulturer, som gällde arkitektur och inredningskonst men också ett intresse för antik gravkonst.
5. En mer materialistisk världsåskådning.
6. Dödsmyстик i filosofi, konst och litteratur.
7. Monistisk rörelse som sympatiserade med eldbegängelse- tanken.

Detta är lite av den europeiska bakgrunden till eldbegängelserörelsen, som i Sverige tog fart på 1870-talet efter signaler utifrån. Efter mycket motstånd fick eldbegängelserörelsen så småningom gehör för sina argument. Kremeringen blev dock mer allmän först långt in på 1900-talet för att på 1980-talet dominera i krematorietäta

områden. Genomsnittet för hela landet är ca 55%, medan kremeringar i sådana områden med krematorier, dvs företrädesvis i södra och mellersta Sverige omfattar ca 95% av jordfästningarna (Ingemark 1982).

Arkeologi och kremering

Jag väljer för att visa ett forskningshistoriskt perspektiv några olika arkeologers tolkningar av brandgravskicket, nämligen Jacob Grimm (1851), Hans Hildebrand (1874), Johannes Brøndsted (1957), Agne Furingsten (1985) och Agneta Bennett (1987).

Låt mej först citera *Jacob Grimm* från 1851: "Lättast kan man fatta skillnaden mellan de olika grafsätten så, att bränningen tillkommer de nomadiska, krigiska folken, jordandet de åkerbrukande. För den kringströfvande herden är elden det nödvändigaste elementet, som han dagligen behöfver för tillredande af födoämnen och till offer. De stora festeldarna, genom hvilka man drifver hjordarna, äro ett arf från nomadtiden; skogar och de vidsträckta slätternas buskar gåfvo tillräcklig näring åt flamman. Kunde en krigare föredraga ett annat grafsätt före det att varda inför folkets ögon, smydd och med rikt följe, förtärd av lågorna? För den enslige boende åkermannen passade bättre, ett stilla jordande i en trång boning. Den som i jorden nedlade kornet höfvdes det ock att sjelf nedläggas i jorden" (efter Hans Hildebrand 1874, s. 113).

Grimm och många i hans samtid hyllade germanerna och deras kultur. Eldtro och eldbegängelse var tecken på ett högre kulturstadium. De mer framstående i stammen kremerades. Kvinnor, barn och slavar jordades. Likbränningen ses som karaktäristiskt för herdande folk.

Hans Hildebrand, dåvarande riksantikvarien, deltog på sitt sätt i debatten om eldbegängelsen i Sverige, genom att han i skriften "Folkens tro om sina döda" från 1874 underbyggde argumentationen med kulturhistoriska rön och hypoteser

(Enström 1964, s. 53).

Hildebrand var i många punkter beroende av Jacob Grimm men ställde sig tveksam till dennes teori om att likbränning var utmärkande för nomadiserande stammar. Snarare menade Hildebrand att detta begravningssätt tillhörde "de mer utbildade samhällena" i vilka man trodde att människornas fortvaro efter döden inte tillkom bara kroppen utan också själen.

Hildebrand nämner också sin samtids försök att återuppta likbränningen och skriver: "hvilken alltsedan kristendomens införande varit bannlyst" och argumenterar på följande sätt "Det fordras förvisso högre själsodling att tro på människans odödlighet, oaktat man afsiktligt förvandlar till skärfvor och aska den mänskliga gestalten, än att tänka sig en människas fortvaro, sedan hon blifvit oförändrad lagd i grafven".

Bengt Enström, som 1964 publicerade sin avhandling om Kyrkan och eldbegängelserörelsen, menar att det knappast är något tvivel om att Hans Hildebrand med dessa synpunkter gav stoff till en ideologisk prägling av eldbegängelserörelsens propaganda i Sverige (Enström 1964, s. 54).

Ditills hade hygieniska skäl varit dominerande, och blev så länge än, men undan för undan trängde de hildebrandska tankarna in. Det blev på så sätt en motivförskjutning i debatten, som eldbegängelserörelsens främste agitator Per Lindell nyttjade, vilket bl a kan ses i en av hans skrifter (Lindell 1888), där han hänvisar till Hildebrand.

I Danmarks oldtid från 1939 skriver *Johannes Brøndsted* (1939, s. 107 ff.) på ett inlevelsefullt sätt om införandet av likbränningen under bronsåldern. För övrigt var det detta arbete som först fick mej att inspireras till att arbeta med gravar. Brøndsted pekar framförallt på hur lång tid det tog för att likbränningsseden skulle slå igenom fullt och han pekar på, som så många andra arkeologer, att själva gravskicket till en början är oförändrat och att det mycket sakta förändras. Detta kan ytterligare belysas om man tänker på generationsperspektivet, som jag tidi-

gare talade om. Brøndsted menar också att något egentligt religionsskifte inte kan ha varit aktuellt och skriver att religionsskiften uppkommer genom att ett nytt och slutet tankesystem upptages och därmed sammanbundna handlingar, inte genom att man införde likbränningen.

Brøndsted skriver vidare att likbränningen infördes från Mellaneuropa och diskuterar ingående fem olika teorier varför likbränningen infördes (1977, s. 282 ff):

1. Eftersom solen var åkerbrukets livgivare ställs tanken att bränningen var ett sätt att inlämna människan och ting i jordens kraftkälla. Men eftersom åkerbruk funnits i Skandinavien i århundranden före likbränningen menar han att åkerbruket inte kan ha varit någon grund för eld-begängelsen.

2. Brännoffret ger uttryck för tanken att vid bränning skiftar ting existens och kan förenas med gudomen. Men eftersom inte gravgåvor till en början också brändes menar Brøndsted att inte heller denna teori är giltig.

3. Fruktan för den döde kan vara ett skäl till likbränning. Men den döde tycks ändå ha existerat efter sin död eftersom det finns gravgåvor. Varför skulle just fruktan för den döde ha kommit i mitten av bronsåldern frågar sig Brøndsted och menar att inte heller denna idé är bra.

4. En hygienisk rengörelse, för att undgå smitta. Det övriga gravskicket ändras emellertid inte till en början. Idén kan inte motbevisas men Brøndsted menar att den är för enkel till fenomenets innebörd.

5. Likbränningen ger frigörelse, som behövs för att resan till andra sidan skall kunna göras.

Brøndsted hemfaller åt en kompromisslösning. När nytt tränger in uppstår brytning och blandning. Det är rimligt att dåtidens människor försökte att förstå det nya, men samtidigt håller konservatismen det tillvanda.

Agne Furingsten tar i sin avhandling upp utvecklingstendenser i gravskick och gravritual från sitt undersökningsområde i södra Västergötland. Hans analys omfattar endast 46 brand-

gravar och 2 skelettgravar, från tiden 1500 f Kr - 1000 e Kr. Hans arbetsätt är emellertid intressant då han försöket koppla samman religion med sociala och ekonomiska förändringar (Furingsten 1985).

Både Furingsten och *Agneta Bennett* (1987) resonerar om religiösa föreställningar och använder religionshistorisk litteratur på ett sådant sätt, som inte har varit så vanligt bland arkeologer.

De beskriver fundamentala skillnader som finns mellan dödsuppfattning beträffande skelettbegravningar respektive kremeringar. Vid jordbegravning tror man på en vidareexistens i mer direkt massivt kroppsligt hänseende. Vid kremering rör det sig om en mer dualistisk uppfattning, där människan består av kropp och själ, där själen frigörs från kroppen genom kremeringen (F. Ström 1961, s. 19 f.).

Furingsten skriver också att gravplatsen vid jordbegravning uppfattas som en reel boning medan vid kremering det finns en bakomliggande tanke om ett dödsrike någon annanstans. Skelettbegravning förutsätter en förfädersdyrkan menar Furingsten och hänvisar till religionshistorikern Jan de Vries (1935, s. 109).

Furingsten menar vidare att han i sitt undersökningsområde kan spåra viss samtidighet i religiösa, sociala och ekonomiska förändringar, vilket skulle vara spännande att pröva i ett annat område, med lite större gravmaterial. Bennett ger i sin avhandling ett annat intressant perspektiv på gravskick och gravspråk, genom att hon sätter samman den yttre och inre gravkonstruktionen med existensiella frågor.

Dessa exempel på arkeologer i ett drygt hundraårigt perspektiv ger känslan av att tolkningar av brandgravskicket inte oväntat är starkt tidsbundna och hänger naturligtvis samman med samtida värderingar. Exempelen tjänar gott syftet att visa hur komplicerade förhållandena är för att komma fram till religiösa föreställningar som funnits i gångna tider och vilka faktorer som kan ha samverkat i förändringar av gravskick.

Nöjer man sej med att konstatera att så är

fallet är det öppet för var och en att utifrån sin förståelsehorisont spegla forntiden.

Avslutning

Efter att ha givit denna presentation av mer teoretisk och metodisk art om gravseder och kulturformer genom årtusenden kan man säkert ställa ännu flera frågor än vad som här har gjorts.

Jag har valt att lyfta fram några betydelsefulla infallsvinklar:

1. hur man uppfattar gravar
2. hur man kan strukturera det komplexa källmaterialet för att bringa ordning och kunna uppfatta variationsbredden
3. hur man kan analysera gravskicket över tid
4. hur tidsbundet tolkningar av gravseder framstår i ett historiskt perspektiv.

Inledningsvis föreslog jag några områden, som kräver fördjupade studier. Min avsikt är att framledes arbeta vidare med dessa problem.

Att befinna sig i arkeologins gränsland är nästan som att befinna sig i en av livets rites de passage. Man kan kanske säga vad som hänt i konkreta ordalag, men knappast nu få begrepp om handling och konsekvens, tradition och förnyelse över de problem som här skisserats.

Jag har presenterat några av de tankar som finns i samband med ett forskningsprojekt om gravseder och kulturformer och som jag påbörjade för något år sedan. Gravseder och kulturformer i detta tidsperspektiv är som att vara i gränzonen av vad en arkeolog skall kunna arbeta med. Man befinner sig i andra tider, andra religiösa föreställningar och mellan liv och död och på ett sätt som sätter den humanistiska skollningen och de humanistiska värdena i centrum.

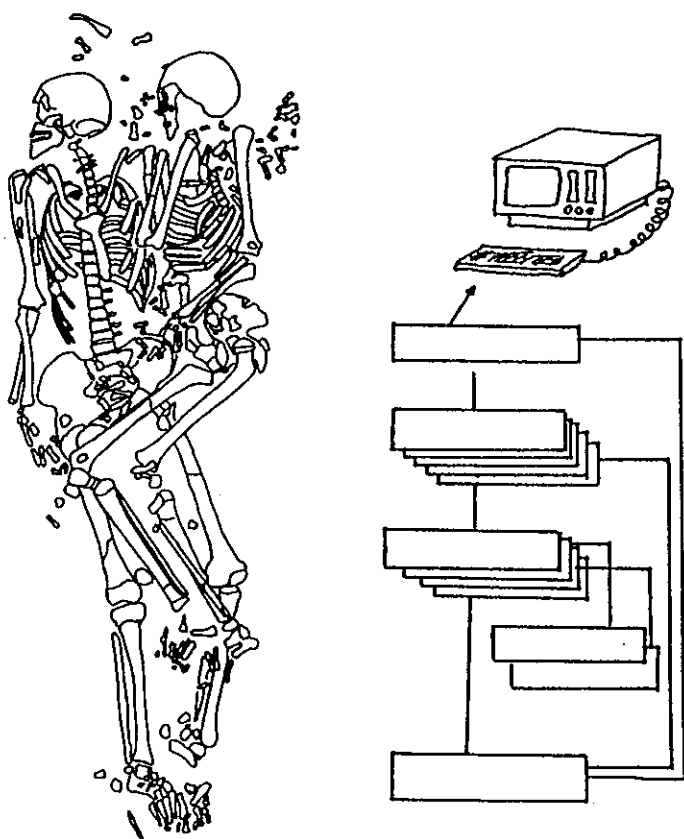
Historien kan ses som böljande rörelser på olika nivåer; att bo, att leva, att vara och som en arkeolog kan man som en liten person blicka på gravseder som här diskuterats, vilket ger oanade perspektiv på ett kulturarv och om hur de stora linjerna kan hänga samman i vår kulturhistoria.

Referenser

- Bennett, A. 1987. *Graven. Religiös och social symbol*. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen. Theses and papers in north-european Archaeology 18. Tierp.
- Binford, L. 1971. Mortuary practices: their study and potential. I J. A. Brown (ed.) *Approaches to the social dimensions of mortuary practices. Memoirs of the society for American archaeology*. No 25.
- Braudel, F. 1980. *On history*. London.
- Brøndsted, J. 1939. *Danmarks oldtid II. Bronzealderen*. København.
- (1962) 1977. *De ældste tider*. København.
- Chapman, R. & Randsborg, K. 1981. Approaches to the archaeology of death. I Chapman, R. & Kinnes, I. & Randsborg, K. (eds.), *The archaeology of death*. New directions in archaeology. Cambridge.
- Childe, V.G. (1925) 1957. *The dawn of the european civilisation*. London.
- Enström, B. 1964. *Kyrkan och eldbegängelse-rörelsen i Sverige 1882-1962*. Bibliotheca Theologiae Practicae 17. Lund.
- Furingsten, A. 1985. *Samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv*. Ett exempel från södra Västergötland 1500 f - 1000 e Kr. Gothenburg Archaeological Theses No 1. Stockholm.
- Gennep van, A. 1960. *The Rites of passage*. London.
- Gräslund, B. 1983. Jordfästning och likbränning. Vägen till livet efter detta speglad i bronsålderns och stenålderns gravskick. Foredrag ved det 1 nordiske bronzealderssymposiet på Isegran 1977. *Varia* 9. Universitets Oldsaksamling. Oslo.
- Hildebrand, H. H. 1874. *Folkens tro om sina döda*. Ur vår tids forskning 8. Stockholm.
- Huntington, R. & Metcalf, P. 1979. *Celebrations of death*. The anthropology of mortuary ritual. New York.
- Ingemark, S. 1982. *Svenska eldbegängelse-rörelsen igår och idag*. Svenska eldbegängelse-

- rörelsen. Bollnäs.
- Kristiansen, K. 1979. The consumption of wealth in Bronze age Denmark: a study in the dynamics of economic processes in tribal societies. I K. Kristiansen & C. Paludan-Müller, (eds.) *New directions in Scandinavian archaeology*. No 1. Copenhagen.
- Lindell, P. 1888. *Likbränningen jemte öfriga grafskick*. Stockholm.
- Löfgren, O. 1984. Mentalitetshistoria och kulturanalys. *Häftet för kritiska studier*. 1984:2.
- Malmer, M. P. 1962. *Jungneolithische Studien*. Acta Archaeologica Lundensia 8:2. Lund.
- Müller, S. 1897. *Vor oldtid*. Kjøbenhavn.
- Renfrew, C. 1985. *The archaeology of cult*. The sanctuary at Phylakopi. Oxford.
- Saxe, A. A. 1970. *Social dimensions of mortuary practices*. Ph.D.dissertation, University of Michigan.
- Stoianovich, T. 1976. *French historical method. The Annales paradigm*. Ithaca-London.
- Ström, F.(1961) 1985. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Arlöv.
- Tainter, J.A. 1978. Mortuary practices and the study of prehistoric social systems. I M. B. Schiffer, (ed), *Advances in archaeological method and theory*. No 1. New York, San Francisco, London.
- Troels-Lund, T.F. (1879) 1984. *Dagligt liv i Norden*. Utg av L. Magnusson. *Att dö i Norden*. Malmö.
- Worsaae, J. J. A. 1843. *Danmarks oldtid oplyst ved oldsager og gravhøye*. Kjøbenhavn.
- Vries de, J. 1935. *Altgermanische Religionsgeschichte*. Bd 1. Einleitung. *Die Vorgeschichtliche Zeit. Religion der Südgermanen*. Berlin & Leipzig.

GRAVSKICK OCH GRAVDATA

University of Lund
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
REPORT SERIES No. 32

Lund 1988 red. E. Iregren & K. Jennbert & L. Larsson

Gravskick och gravdata

rapport från arkeologidagarna 13-15 januari 1988

Red: Elisabeth Iregren, Kristina Jennbert, Lars Larsson

Report series / University of Lund, Institute of Archaeology, 0281-3440 ; 32

Lund : Arkeologiska inst., Lunds univ. : cop. 1988

ISBN 91-970648-4-X